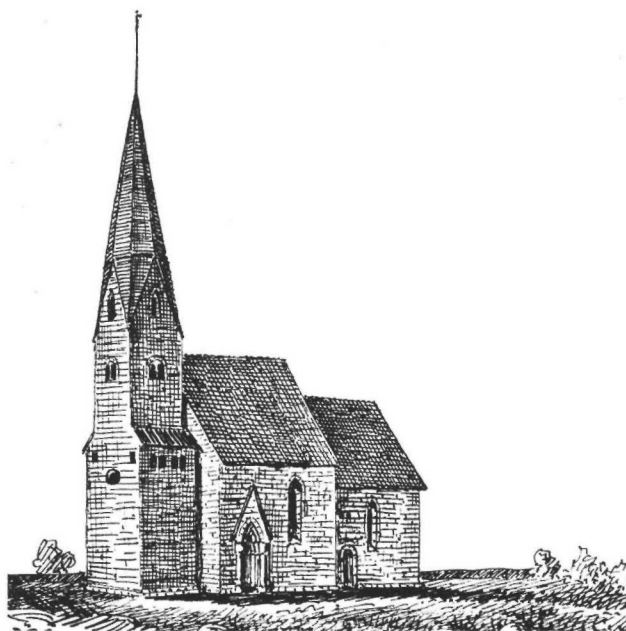

Stenkumla kyrka

I den nuvarande kyrkobyggnaden finns rester av en äldre kyrka, troligen från 1100-talet. Tornet är från 1200-talets förra hälft, koret från omkring 1250 och långhuset omkring 1300. Ringkammaren i tornets bottenplan har i den medeltida vägghypsen ristningar av olika slag, skepps-, djur- och människofigurer, enligt uppgift även några runor, G 209.

De båda bildstensformade runstenarna G 207 och G 208 noterades första gången av Georg Wallin »på kyrckjogården» och avritades 1799 av C. G. Hilffeling där de låg »Söder Kyrkan». Ännu på P. A. Säves tid låg båda kvar där. På O. v. Friesens bilder (1923) ligger stenarna däremot lutade mot västra kyrkogårdsmuren så som också meddelats i kyrkoinventariet 1919. Senare, 1932, befanns de jämte några gravstenar ligga i förnedring utanför kyrkogårdsmuren men flyttades samma år tillbaka in på kyrkogården och placerades vid den norra grinden i kyrkogårdsmuren. 1941 fick de sin plats vid södra väggen i tornrummet. Genom det nuvarande orgelarrangemanget från 1963 är stenarna och putsinskrifterna bakom dem svåråtkomliga för undersökning, beträffande putsinskrifterna så mycket mera beklagligt som dessa aldrig varit föremål för granskning.

207. Stenkumla kyrka

Pl. 64, 65

Litteratur: L 1590, S 82, F 225, W 47. G. Wallin, *Analecta Gothlandica* I (dep. i Kungl. Bibl.), s. 660, 739f.; C. G. Hilffeling, *Resejournal* 1799 (hs Fm 57: 6 och Fm 57: 7 i Kungl. Bibl.), s. 187; N. J. Ekdahl, *Resa på Gotland* 1826 (ATA), s. 15; J. G. Liljegren, *Runlära* (1832), s. 134; J. H. Wallman och S. V. Moberg, *Anteckningar under en resa sommaren 1833* (hs i Nord. mus.), s. 27; C. Säve, *Brev t. P. A. Säve* 31.5.1849 (avskr. i hs R 623: 5 i UUB, s. 452), 9.6.1850 (ibid. s. 477), 26.7.1875 (ibid. s. 735), 12.9.1875 (ibid. s. 736), *Gutniska urkunder* (1859), s. xxxvif.; P. A. Säve, *Gotländska samlingar V* (hs R 623: 5 i UUB), s. 799, *Gutaord XII* (hs R 625: 11 i UUB), s. 179f.; [S. Bugge i] E. Brate, *Runverser* (ATS 10, 1887–91), s. 296; S. Söderberg, *Anteckningar* 1891 (i Runor 8, ATA); H. Pipping, *Om runinskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna* (1901), s. 53; A. Noreen, *Altschwedische*

Grammatik (1904), s. 497; Kyrkoinventarium 1919 (ATA); O. v. Friesen, Anteckningar 1923 (UUB), s. 147, Personal Names of the Type *Bótolfr* (i *Studia Neophilologica* XIV, 1942), s. 358; K. Bergström t. Riksantikvarien 29.7.1932 (ATA); B. Söderberg t. Riksantikvarien 20.9.1932 (ATA); Pastorsämbetet i Stenkumla t. Riksantikvarien i nov. 1932 (ATA); M. Stenberger t. Riksantikvarien 9.8.1940, 20.7.1941 (ATA), t. G. Arwidsson 2.8.1940, t. I. Lilja 25.8.1940, 28.9.1941 (Gotlands Fornsals arkiv); S. Lindqvist, Gotlands Bildsteine I (1941), s. 53, 2 (1942), s. 113; Sveriges kyrkor, Gotland bd 3 (1942), s. 23; PM 1945 (ATA); E. Wessén, Anteckningar 6.7.1947 (ATA); A. Ruprecht, Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften (Palaestra Bd 224, 1958), s. 163 f. (nr. 191); S. B. F. Jansson, Runinskrifter i Sverige (1963), s. 60, 2. uppl. (1977), s. 61.

Äldre avbildningar: Hilfeling, teckning 1799 i Fm 57: 7, Tab. 51 (blyertsskiss i a. a.; P. A. Säve, teckning 31.8.1875 (R 625: 11, s. 180), renritning (R 623: 5, s. 799); S. Söderberg, teckningar 1891, foto 1891, litografi (samtl. i ATA); O. Sörling, teckning [före 1907, sannolikt efter Söderbergs original], återgiven i Lindqvist a. a. 1942, fig. 495; J. W. Hamner o. O. v. Friesen foto 1923 (UUB och ATA); M. Stenberger, situationsfoto 1940 (ATA).

Runsten, fragmentarisk, med bildstensform. Den står sedan 1941 uppställd mot södra väggen i Stenkumla kyrkas ringkammare, väster om och invid G 208.

De båda runstenarna G 207 och G 208 finns tidigast antecknade i G. Wallins *Analecta* 1: »Stenkumbla på kyrckjogården» (s. 660). Fig. 83. Senare är de avritade av C. G. Hilfeling. Hans *Resejournal* 1799 meddelar: »Efter middagen afritades (mellan rägnskurarna) en på Kyrkogården Söder Kyrkan lig-gande men skadad Runsten. Se Tab. 51.» Endast G 207 omtalas här, men i tillhörande *Atlas* (Fm 57: 7) finns båda runstenarna avbildade, tab. 51 och 52 (här fig. 84 och 91). Teckningarnas underskrifter bekräftar, att lägesuppgiften gäller för båda stenarna. Av teckningarna framgår vidare, att bådas rotpartier blivit omformade och att topparna voro skadade. G 207 var dessutom i två delar, av vilka nu endast den nedre återstår.

N. J. Ekdahl har 1826 varit i Stenkumla men i reseberättelsen endast noterat: »På kyrkogården äro 2 runstenar som båda äro defecte.» J. G. Liljegren uppger som källa för G 208 (L 1591) förutom Hilfeling även Ekdahl, och detta är förmodligen anledningen till notisen av Carl Säve i *Gutniska urkunder* (s. xxxvi), att Ekdahl skulle ha läst den ena av Stenkumla-stenarna (G 208, som han felaktigt benämner nr 82); någon uppteckning av Ekdahl har jag dock inte funnit bevarad av G 208, ej heller av G 207, endast ovan nämnda notis. I kyrkoinventariet 1831 förbises de helt och hållet: »På kyrkogården finns väl några Grafstenar men utan inscription och således utan något antiquitetiskt värde.»

J. H. Wallman uppehöll sig den 19 juli 1833 en stund i Stenkumla och gjorde i väntan på middag i prästgården skissartade blyertsteckningar av båda stenarna, vilkas »inscriptioner likväl voro ganska tydliga». Läget uppges vara »på södra sidan om kyrkan». Av G 207 fattades redan nu mellandelen som alltså förkommit någon gång mellan 1799 och 1833. Däremot fanns på G 208 högra delen av toppen kvar.

Carl Säve har sedan förgäves sökt de båda Stenkumla-stenarna, »nu äro båda stenarne sporlöst försvunne och troligtvis sönderslagne eller nedmurade» (*Gutniska urkunder*, 1859, s. xxxvi). Han efterlyste dem redan 1849 och 1850 (brev t. P. A. Säve). Först sommaren 1875 hade man hittat dem. »Underligt att de så länge kunnat undgå oss bäge — säkert omflyttade i sednare tider», skriver Carl till Pehr Arvid (12.9.1875). Konceptteckningarna (R 625: 11, s. 180, 181) av P. A. Säves hand har påskriften »Ritad 31.8.75». Av bilden på G 207 framgår, att återfyndet bara gällde stenens större, nedre stycke; mellandelen saknades fortfarande.

På Säves renritning (R 623: 4, s. 258) uppges, att G 207 »ligger 3 aln. 21 tum högkyrkans södra mur vester om o. tätt intill följ. runsten L 1591; 83 [G 208] — Stenen är afslagen». Fig. 85. Stenarna låg alltså 2,30 m S om långhuset, efter varandra, synbarligen som gångstenar, vilket stämmer med att de blivit starkt nötta, särskilt mittpartierna (jfr med Hilfelings teckningar). S. Söderbergs förklaring att trampslitningen på G 207 skulle bero på att »den helt visst legat som golfsten» behöver alltså inte tillgripas.

Sven Söderberg, som 1891 ingående granskade de båda stenarna, uppger inte belägenheten (endast »Stainkumla»), men hans foton (fig. 86 och 93) visar dem vilande på vänstra långsidan invid en stenmur, samma som på v. Friesens foton 1923. Det måste vara »västra kyrkogårdsmuren», som uppges i kyrkoinventariet 1919. Dit hade de alltså flyttats någon gång mellan 1875 och 1891. Söderbergs foto av G 207 1891 (fig. 86) visar, att ytterligare ett litet stycke av stenen upptill till vänster (runföljden 27–30), som

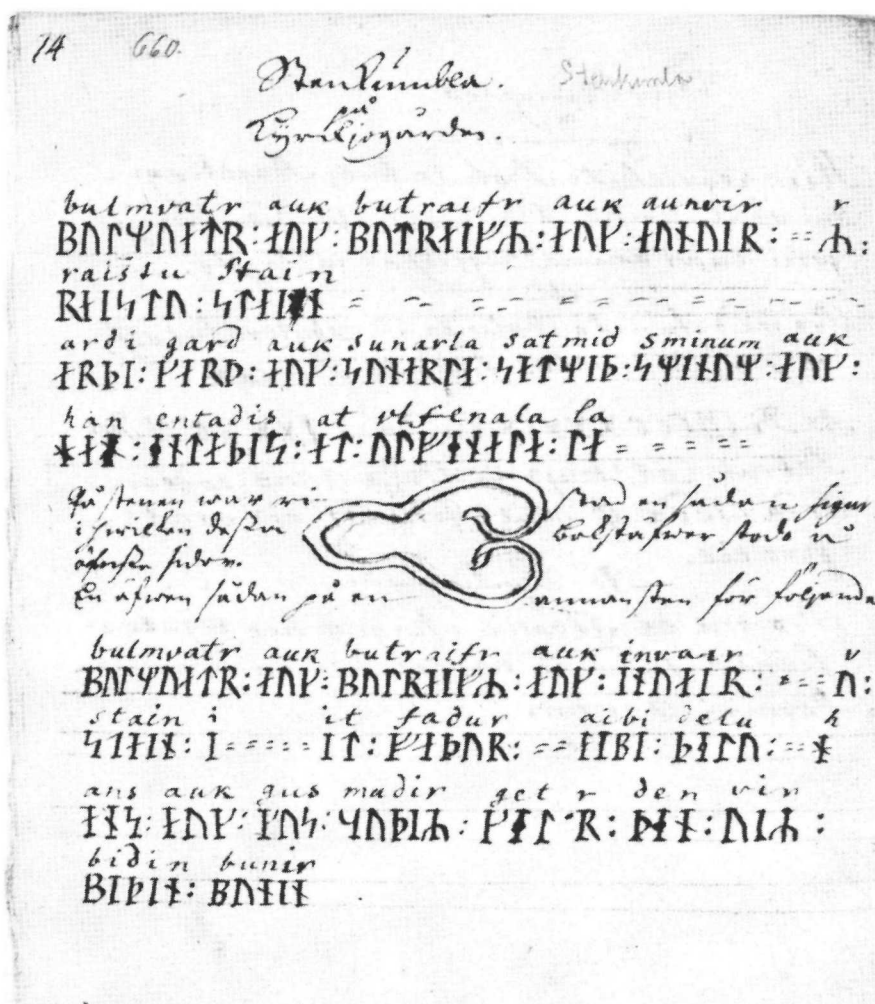

Fig. 83. G 207, 208. Stenkumla kyrka. Efter uppteckningar i G. Wallin, *Analecta* 1, s. 660.

fanns på Säves tid, samtidigt gått förlorat. G 208 hade också förlorat ett litet stycke av toppen, som fanns med på Hilfelings teckning (runföljden 38–46), men i detta fall hade skadan skett redan före Säves tid, dvs. mellan 1799 och 1875.

Enligt en anmälan till Riksantikvarien 1932 hade stenarna sedan återigen flyttats och tillsammans med några gravstenar hamnat »utanför kyrkogårdsmuren i en buske bakom en hönsgård». De återfördes dock samma år till kyrkogården och uppställdes »innanför kyrkogårdsmuren vid norra grinden» (se fig. 87). Riksantikvarieämbetets samtidigt uttalade önskemål om stenarnas förvaring i tornrummet tillgodosågs först i juli 1941, då de fick sin nuvarande plats. Här granskades inskrifterna 1944 och 1947 av E. Wessén. Stenarnas förlorade delar har förgäves eftersökts.

Genom det nuvarande orgelarrangemanget, som genomfördes 1963 utan Runverkets vetskap, har stenarna beklagligtvis blivit praktiskt taget oåtkomliga. De står trångt, avståndet mellan väggen och orgeln är bara 65 cm, och de kan inte riskfritt flyttas bort, inte heller fotograferas. Uppmålningen med permanent färg 1941 genom ickerunolog (M. Stenberger) omöjliggör dessutom en förutsättningslös undersökning nu. Tyvärr rådde samma förhållanden vid Wesséns granskningar 1944 och 1947.

Ljusgrå kalksten. Endast nedre delen, något mer än hälften, av den ursprungliga runstenen är i behåll. Rotpartiet har sekundärt omformats, av konturen att döma på 1300-talet, för vilket ändamål är

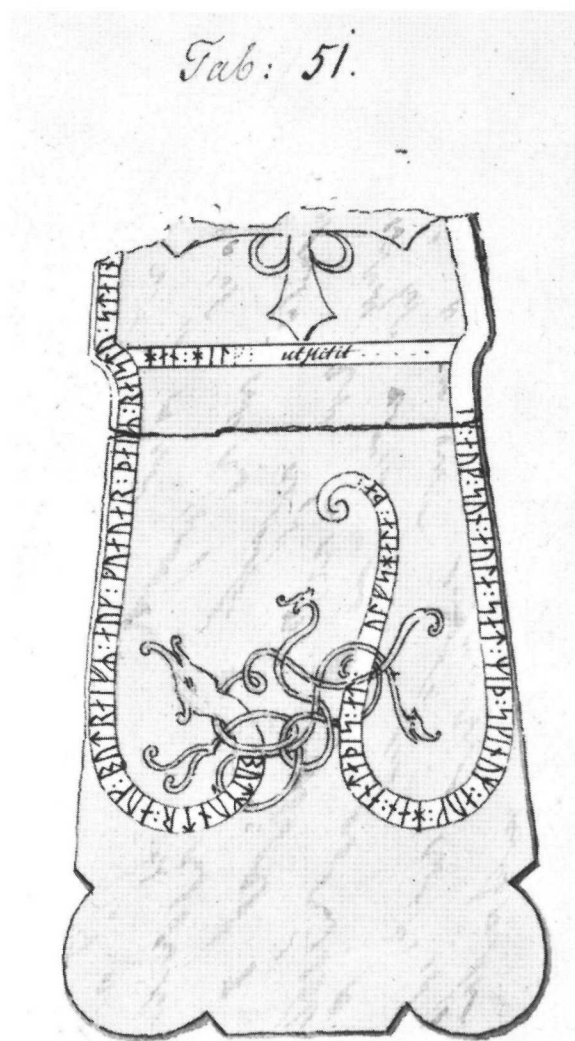

Fig. 84. G 207. Stenkumla kyrka. Efter teckning av C. G. Hilfelings.

ovisst. Nuvarande höjd 1,63 m. Stenen har ursprungligen varit ca 2,5 m hög. Största bredden är 1,35 m, tjockleken 18–20 cm. Runornas höjd 4,5–6 cm. Hilfelings teckning visar, att runstenen har haft bildstensform. Textbandet, en ormslinga, har följt stenens formhuggna kanter, huvud och stjärt har hållits samman av öglor i ett par smalare, enbart ornamentala ormslingor; ett tvärband på stenens hals (på det förlorade stycket) har synbarligen också burit runinskrift. I den övre slutna ytan på stenens huvud har varit inskrivet ett ristat kors med spetsigt avslutade armar samt bandöglor i korsvinklarna. Av stenyttans beskaffenhet ger Wessén en beskrivning som gäller fortfarande: »Ytan hårt sliten, särskilt på mitten, där all ristning är utplånad. Runslingan utmed stenens ytterkanter bättre bevarad». Stenens baksida är rå.

Av skäl som ovan nämnts nödgas jag helt lita till de äldre granskningarna. Två av de sakkunnigt gjorda läsningarna är sinsemellan helt överensstämmande, S. Söderbergs och O. v. Friesens. Söderbergs 1891 ligger i tiden långt före v. Friesens. En noggrann motivering finns i hans anteckningar samt i adekvata teckningar i ATA (fig. 88, 89). Den läsning som v. Friesen ger saknar däremot kommentar. Fig. 90. Dessutom är v. Friesens beroende av Söderberg uppenbart: »Båda granskade efter Söderbergs granskn. Se den.» Med »den» avses tydligen ett exemplar av Söderbergs foto, som finns i v. Friesens fältmaterial i Uppsala Universitetsbibliotek. Jag har därför ansett mig böra prioritera Söderbergs och följdriktigt

799

204. Runstenier (i Stenkumla kyrkogård)

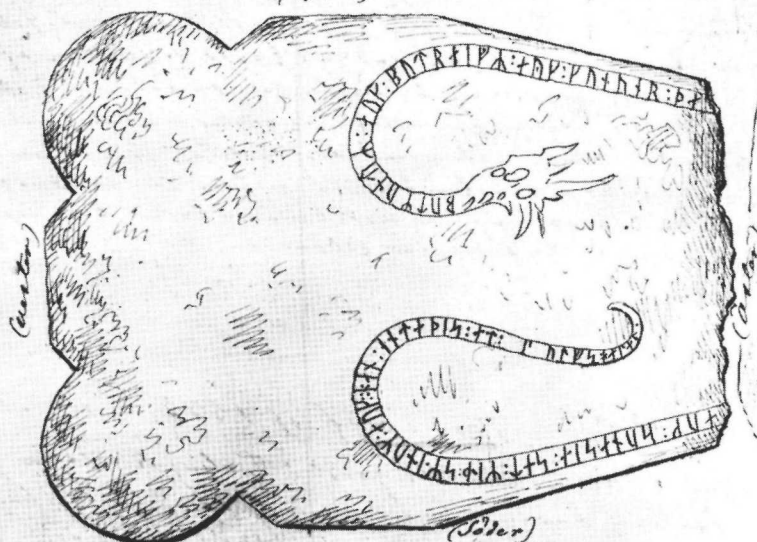
(Norr)

IV: 221, nr. 258.

V. sid. 477, nr. 187.

V. sid. 705, 736,

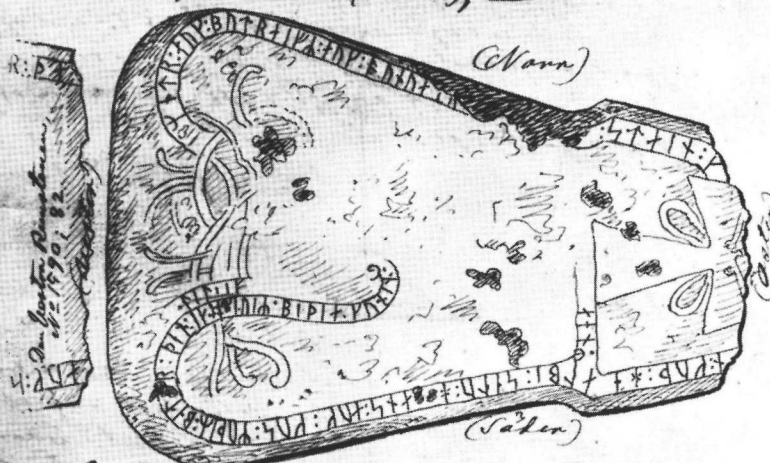
" " 452.

Den Västra, 2 aln. 19 tum lång, 2 aln. 5 tum bredast & 1 aln. 14 tum smalast, (Lij. N° 1590; G. Säve, Södra verk, N° 82), ligger 3 aln. 21 tum höghögkants södra mur samt väster om & till intill följ. runsten, N° 1591; 83. — Stenen är afslagen (vid öfver? eller nedre? ändan). Runorna ofta svår- lästa; & Ormarnas hufvud är mycket afstyrligt, har (enl. Lij. en icke någon run-rad tvärs öfver stenen med: "hin helgi"; & i st. f. (Lij.) "aula" [? Aula = Olof?] står: hnt + hnt = suna sia, & i st. f. (Lij.) "skinum" står: hnt + hnt = "skinum". Både ordet tycks vara: Ulfshale (Ulfshale) är en lantbrukare på ön Måren (norrut); —

IV: 221, nr. 259.

V. sid. 705, 736.

Den Östra, 2 aln. 19 tum lång, 2 aln. 1/2 tum bredast & 1 aln. 6 1/2 t. smalast (Lij. N° 1591; G. Säve, Södra verk, N° 83), ligger 3 aln. 21 tum från höghögkants södra mur samt öster om & till intill följ. runsten, N° 1590; 82. — Stenen är afseerat afslagen, men, — skuren en gång till. — Sten- och stupa stupa stupa stupa

Fig. 85. G 207, 208. Stenkumla kyrka. Efter teckningar av P. A. Säve i R 623: 5, s. 799.

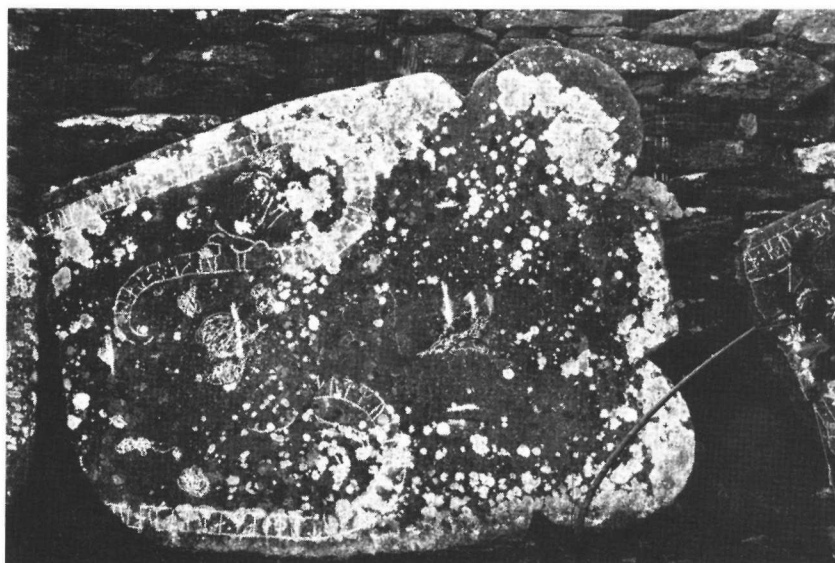

Fig. 86. G 207. Stenkumla kyrka. Foto S. Söderberg 1891.

nedan redovisat inskriften så som Söderberg läst den, pl. 65. Suppleringen har i första hand skett efter Hilfeling, som funnit ristningen i fullständigare och tydligare skick än senare granskare; runföljden 44–51 är hämtad från Wallin, som ensam redovisat densamma. Med Söderbergs utförliga och förträffliga kommentar till läsningen (i Runor 8), nedan i sin helhet citerad, har jag velat kompensera det förhållandet att Runverket genom stenens tidigare imålning inte haft möjlighet att ge en egen.

Inskrift (enligt S. Söderberg; supplerad efter C. G. Hilfeling och G. Wallin):

butmuntr : auk : butraifr : auk : kunu[ar : pair : raistu : stain ... arpi : karp] : auk :
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50
sunarla : sat : mip : skinum : auk : han : entapis : at : ulfshala : pa : [han : hilki ...]
 55 60 65 70 75 80 85 90 95 100 105

»Botmund och Botraiv och Gunnvar, de reste stenen ... gård och söderut drev skinnhandel (eg. satt med skinn). Och han dog på Ulvshale ...»

Till läsningen: Söderbergs numrering av runorna, som omfattar även skiljetecknen, har nedan ändrats och anpassats till den translittererade textens ovan, fälmässiga förkortningar har i klargörande syfte upplösts och interpunktionen tillrättalagts. – »1 **b**, nedre delen saknas helt och hållet, har varit grundare inhuggen. Öfre delen af [huvud]stafven grund, delvis inhuggen i fördjupning såsom det synes, kännestreckets [=bistavens] nedre del af öfre lyckan nog tydlig men förlorar sig uppåt. Intet gränsstreck [=ramlinje] märkbart och ofvanför intet spår af slinga. 2 **u**: öfre delen svag, knappt märkbar, nedre delen tydlig med här börjande gränsstreck. 3 **t**: två tydliga, jemförelsevis djupa, borrade prickar ända de svaga, knappt märkbara kännestrecken, stafven temligen djup, men med orena kanter. 4 **m**: grunda men breda streck; här börjar öfre gränsstrecket blifva märkbart. 5 **u**: tydliga streck, midten inhuggen i en fördjupning. 6 **n**: grunda streck, prickarna tydliga o. skarpa. 7 **t**: djup, bred staf, grundt [känne]streck t. v. med tydlig prick; bredt och djupt [känne]streck t. h. med tydlig prick, detta streck synes vara inhugget i en naturlig, strecklik fördjupning, hvilken fortsätter nedanför pricken. 8 **r**: stafven till större delen märkbar i ojemnheter, toppen med dithörande gränsstreck dock nästan helt utplånad; så ock öfre delen af kännestreckets; toppen har varit grundare inhuggen. [Sk=skiljetecken] :, tydliga borrade prickar. 9 **a**: stafven grund, kännestreckets djupare med tydliga ändprickar. 10 **u**: nedre delen af stafven djup,

Fig. 87. G 207, 208. Stenkumla kyrka. Foto M. Stenberger 1940.

öfre grund, kännestrecket kraftigt alltigenom. 11 **k** tydligt. Sk :, två tydliga prickar. 12 **b**: öfre delen af stafven har varit grundare inhuggen än det öfriga och är därför ej märkbar; det öfriga grundt, men läsbart. Obs. nedre lyckan kortare än den öfre. 13 **u** grundt men säkert. 14 **t**: prickarna djupa och tydliga, men strecken mycket grunda, foten af stafven omärkbar. 15 **r**: stafven någorlunda djup, kännestrecket grundt, öfre delen ej märkbar. 16 **a**: stafvens öfre del grund, nedre delen och kännestrecket djupare och tydliga; prickarna grunda. 17 **i** kraftigt. 18 **f**: staf och inre kännestreck någorlunda djupa, yttre kännestreck svagt och grundt. 19 **n**: någorlunda djupa, delvis breda streck. Sk :, grunda prickar. 20 **a** tydligt med grunda prickar. 21 **u**: stafven tydlig, kännestrecket orent streck, toppen af runan ej synlig tillfölje af en naturlig fördjupning. En del af kännestrecket ej märkbar. 22 **k** grundt, men tydligt. Sk :, två grunda prickar. 23 **k**: stafven ojämn, inhuggen i fördjupningar, kännestrecket fint och smalt och grundt, toppen af kännestrecket fins ej. 24 **u**: oreña, grunda streck, inhuggna i fördjupningar, toppen ej märkbar. Gränstreck vid denna och föregående runa ej märkbart. 25 **n**: djupa streck, främre pricken djup, bakre grund. 26 **u** tydligt, ehuru grundare än föreg.; toppen af kännestrecket afslagen. R. 27 [**a**]: en 2 cm lång tydlig, bred men grund staf, intet kännestreck el. spår af synligt. [Brottskada.] Sk, 2 tydliga prickar. 52 **a** någorlunda kraftigt med tydliga prickar. 53 **u**: toppen af stafven ej märkbar, midten bred och djup, foten svagare, kännestrecket någorlunda kraftigt, jemnare hugget. 54 **k** någorlunda kraftigt. Sk :, två fina, djupa prickar. 55 **s** grundt men tydligt. 56 **u** likt föregående. 57 **n**: grund, bred staf med breda, grunda prickar. 58 **a**: grund staf men djupt o. bredt kännestreck med tydliga prickar. 59 **r**: toppen af stafven någorlunda kraftig, resten mycket grund, så ock kännestrecket, hvars topp ej är märkbar. 60 **l**: stafvens öfre del någorlunda kraftig, nedre delen knappt märkbar, kännestrecket bredt och grundt med djupare, tydlig prick på ändan. 61 **a**: öfre delen af stafven och kännestrecket med sina prickar tydliga, nedre delen af stafven knappt märkbar. Sk :, tydliga prickar. 62 **s**: tydliga, ehuru ej djupa streck, runan ovanligt grundt

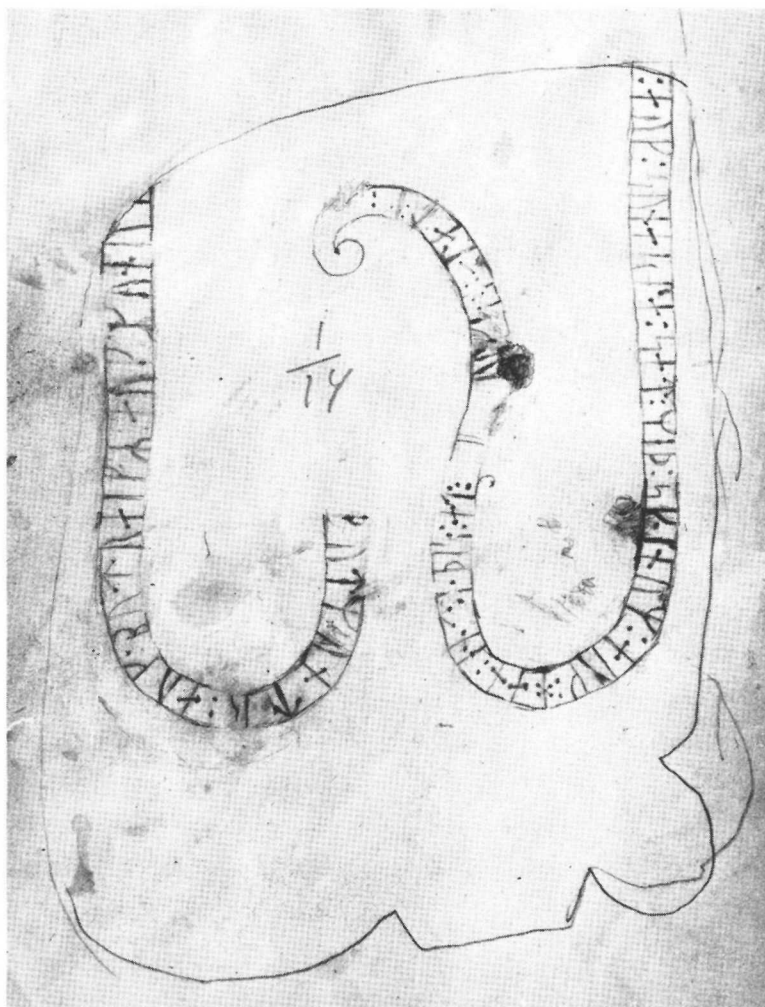

Fig. 88. G 207. Stenkumla kyrka. Efter teckning av S. Söderberg.

och oregelbundet inhuggen. 63 **a**: öfre delen af stafven och kännestreck med sina prickar lika föregående runa, men nedre delen af stafven knappt märkbar. 64 **t**: öfre delen af stafven grund, knappt märkbar, det öfriga tydligt. Sk :, tydliga [prickar]. 65 **m**: grunda men tydliga streck med undantag af stafvens topp, som ej är märkbar. 66 **i**: kraftigt streck med en utvidgning på midten, dock ej säkert stungen. 67 **p** någorlunda kraftigt, jemnt och regelbundet hugget. Sk :, tydliga, djupa [prickar]. 68 **s** grundt men tydligt, toppen ej huggen. 69 **k** mycket kraftigt inhugget i en fördjupning. 70 **i** mycket kraftigt, bredt. 71 **n**: öfre delen af stafven och kännestreck med sina prickar kraftiga, nedre delen af stafven svagare, grundare inhuggen. 72 **u** någorlunda kraftigt. 73 **m** kraftigt. Sk :, tydliga prickar. 74 **a**: stafven och kännestreck någorlunda kraftiga, prickarna mycket kraftiga. 75 **u**: stafven tydlig, någorlunda kraftig, kännestreck svagt, delvis ej märkbart, ojemnt, sammanfaller upptill med en fördjupning till höger. 76 **k**: kännestreck kraftigt, stafven mycket grund, delvis knappt märkbar. Sk :, tydliga, ehuru små [prickar]. 77 **h**: de fyra prickarna mycket markerade och tydliga, f. ö. grundt. 78 **a**: kännestreck och prickar kraftiga, midten af stafven grund. 79 **n**: kännestreck och prickar kraftiga, stafven mycket grund. Sk :, tydliga [prickar]. 80 **e**: grund men säker staf med tydlig, borrad, kraftig prick. 81 **n** svagt med undantag af prickarna. 82 **t**: endast prickar och kännestreck märkbara, prickarna mycket tydliga, kännestrecken svaga, stafven försvunnen. 83 **a**: prickarna kraftiga, topp och fot af stafven grunda men tydliga, midten af stafven och kännestreck

Fig. 89. G 207. Stenkumla kyrka. Efter teckning av S. Söderberg.

utplånade. 84 **p** rätt tydligt, isynnerhet kännestrecket. 85 **i** rätt kraftigt; intet inre gränsstreck. 86 **s** ytterst grundt, tvärstrecket försvunnet, får ej synas på teckningen; en tydlig prick på bortre kröken, förmodligen borrarad, regelbunden, ehuru grund — jfr **s** med prickar i krökarna på den andra stenen [G 208]. Sk :, små men tydliga prickar. 87 **a** tydligt med kraftiga prickar. 88 **t** har ett egendomligt utseende, två tredjedelar af stafven är djupt och kraftigt inhuggen, men slutar tvärt och fortsättningen är ytterst grund och toppen saknas alldeles. Af kännestrecken äro prickarna mycket tydliga, och äfven främre kännestrecket är tydligt, men bortre kännestrecket är försvunnet, och någon gränslinje upptill är ej märkbar från **i** [85]. Sk :, tydliga [prickar]; derefter ett 8,5 cm (9,5 från stafven i 88 **t**) stycke utan ristning. De två följande strecken äro ornamentala. Hvad som sedan följer är ytterst svårläst. 89 **u**: endast toppen fins, men denna tydlig nog, grunda men breda streck; foten ej huggen till följd af en stor i botten ojemn fördjupning. 90 **l**: öfre hälften af stafven tydlig och t. o. m. kraftig, men foten förlorar sig i ojemnheter; af kännestrecket är inre kanten märkbar, men [den] yttre försvunnen till följd af en fördjupning. Formen har varit såsom på föregående. 91 **f**: af detta är endast ett svagt och fint streck, yttre kännestrecket qvar jemte fästepunkt af stafven, resten utplånadt, foten af stafven också märkbar. 92 **s**: toppen utgör ett kraftigt, 2 cm långt streck, som dock närmast liknar en naturlig fördjupning. Den sträcker sig ej så långt man skulle väntat, då den slutar tvärt. Foten är märkbar, af det öfriga fins intet, såvida ej en liten regelbunden prick har

Fig. 90. G 207. Stenkumla kyrka. Foto J. W. Hamner 1923
(O. v. Friesens imålning).

utmärkt bortre kröken (jfr närmast föregående **s** [86], som är säkert). 93 **h**: häraf återstår endast svaga spår af fot och topp samt 4 grunda, men regelbundna, små prickar. 94 **a**: märkbart är endast de två små lemningarne af prickarna samt ett svagt, i viss belysning framskymtande kännestreck; vid foten finnes en oregelbunden, grund fördjupning, förmodligen tillfällig, åstadkommen genom tramp. 95 **l**: öfre delen af stafven kraftig och bred, nedre delen grund men dock märkbar; af kännestrecket är ändpunkten tydlig nog, men resten är svag, märkbar endast närmast ändpunkten. 96 **a**: tydligt med tydliga prickar, foten till och med kraftig. Sk :, två grunda men tydliga prickar. 97 **p**: stafven grund men tydlig, af kännestrecket fins endast en öfre kort del; gränsstreck saknas upptill och runan förlorar sig snart nog ofvan kännestrecket. 98 **a**: ytterst grund, men för fingret märkbar, bred staf; af kännestrecket fins endast de två små prickarna. Sk :, två prickar, grunda och små såsom vanligt i denna del af inskriften, finnas på något afstånd från **a** [98]; de kunna ej höra till ett **h**, då de motsvarande två prickarna ej kunna upptäckas.» Söderberg tror sig vidare se spår i form av hjälppunkter av enstaka runor på den fria ytan »innanför slingan», som skulle kunna vara en fortsättning på inskriften. Läget för dessa punkter anger han emellertid inte närmare på sin teckning, och de kan därför inte nu bedömas, stenen är knottrig och vittrad. Enligt Hilfelings teckning skulle det förlorade tvärbandet på stenens »hals» också burit runor (99–106). – Om runföljderna 27–43 och 99–104 råder ingen tvekan hos Hilfeling, r. 105–106 är endast skissade, ingen tvekan heller hos Wallin om runföljden 44–51. Efter r. 106 har Hilfeling noterat: »utslitit». Vid den granskning med fingrarnas hjälp, som företogs 1974, bekräftades Söderbergs läsning som fullt acceptabel.

Söderbergs läsning publicerades translittererad av A. Noreen (Altschw. Gr., s. 497) med ett par små ändringar i det förlorade partiet: 100 **i** och 105 **g**, vidare skiljetecknen normaliserade till en enda punkt. Noreen anmärker också: »Die lesung beruht wesentlich auf den mitteilungen Söderbergs.» En kopia av

Söderbergs teckning, vilken tillhört Noreen, finns nu i ATA. – O. v. Friesens läsning är också som redan nämnts densamma som Söderbergs. Även v. Friesen noterar – tydligen efter Noreen – 100 i och 105 g. – E. Wesséns läsningar 1944 och 1947, som skett med ristningen imålad (Stenberger), följer i huvudsak Söderbergs och v. Friesens men är också klart påverkade av den bristfälliga imålningen. Felaktigheterna gäller särskilt början och slutet av inskriften. Läsningarna saknar värde för inskriftens bedömning.

Äldre autentiska läsningar är Wallins, Hilfelings och P. A. Säves. Det gäller naturligtvis även Wallmans, ehuru den är ett hastverk och därför saknar värde, framför allt i de intressantaste partierna. Wallin (Analecta I, s. 660): **bulmuatr : auk : butraifr : auk : aunuir : . . . r : raistu : stain . . . arpi : karp : auk : sunarla : satmip : sminum : auk : han : entapis : at : ulfenala : la . . .** – Hilfelings är densamma som i huvudtexten ovan, utom att runföljden 44–51 saknas samt att r. 58–59 läses : **au**. – Säve läser: **butmuntur : auk : butraifr : ayk : kunuer : pa . . . auk : sunasia : sat : m - p : sm · inum : auk : han : entapis : at : ulfshalal .**

G 207 och G 208 är båda ristade av en skicklig runmästare, formgivningen av runorna vittnar om säkert handlag. Bistavarnas fria ändar är borrarade, djupa punkter, så som också är fallet på flertalet runbildstenar, t. ex. de berömda Sjonhemsstenarna, G 134 och G 135. De borrarade punkterna i **s**-runornas vinklar på G 207 och G 208 visar, att de liksom bistavarnas borrarade ändpunkter åtminstone primärt har varit hjälppunkter vid ristningen, icke avsiktlig dekor. Iakttagelsen gör alltså den gängse termen »punktörnerad» för runa, vars bistav har punktformig avslutning, missvisande.

Textens inledning är densamma på de båda Stenkumlastenarna G 207 och G 208. Tre bröder reste stenarna, Botmund, Botraiv och Gunnvar. Släktskapen framgår av G 208, rest efter de tre männens far. Om G 207 också hedrar minnet av fadern, framgår däremot inte bestämt på grund av skadorna, men det är möjligt. Texternas senare partier förefaller nämligen att komplettera varandra, den ena med upplysning om den dödes fjärran förehavanden och död, den andra en gudsvädjan, båda vanliga och viktiga motiv för hugfästelsen.

De tre mansnamnen är kända från andra runinskrifter med några få belägg, två av dem enbart från gotländska: *Botmundr* (G 78 **botmundr**, G 163 **botmundr**, G 198 **b - - mun - ar** gen.), se G 198, och *Botraifr* (S 20 Hangvars k:a **botraifr**, G 203 **botraif** ack.). Det sistnämnda är inte känt utanför Gotland. Se i övrigt om *Bot*-namnen O. v. Friesen, *Personal Names of the Type Bótolfr* (Studia Neophilologica XIV, 1942, s. 357 f.). Om namn med efterleden isl. *reifr* 'glad', som över huvud är talrikast företrädna på Gotland, se E. Wessén, *Nordiska namnstudier* (1927), s. 108. Mansnamnet *Gunnvarr* finns säkert belagt endast i Sm 96.

Om den döde meddelas det, att han »söderut satt med skinn», dvs. hade slagit sig ned söderut och bedrev skinnhandel, vidare att han dog på Ulvshale. Redan Hilfelings läste namnet riktigt (**ulfshala** dat.), vilket Carl Säve tveksamt tolkade »Ulfshalla», S. Bugge (*Runverser*, 1887–91) som ett klart naturnamn: »at *Ulfshala* er et Stedsnavn analogt med det hyppig forekommende á *Refshala*». Identifieringen framgår redan av en kommentar till Säves teckning i R 623: 5, s. 799: »Ulfshale är en landsudde på ön Möen». Och mycket riktigt, ännu finns *Ulvshale* som passande namn, 'vargsvansen', på en tämligen smal, ca 5 km lång udde på norra Möen i Danmark, numera en känd turistattraktion på grund av sin naturskönhet. Just *Ulvshale* nämnes av Kristian Hald, *Vore Stednavne* (2. uppl. 1965), s. 200, under rubriken »Poetisk Navngivning» som exempel på likhetsnamn med vikingatida ursprung och belägg t. o. m. i Danelagen: »Et Par af disse Sammenligningsnavne, *Ulvshale* og *Rævshale*, har særlig Interesse i Kraft af deres Alder og Udbredelse. *Ulvshale* er blandt andet Navn paa en Halvø ved Stege [på Möen], og *Rævshale* kendes fra *Refshaleøen* i København og fra den gamle *Refshalæburgh* paa Lolland, der nævnes i *Valdemars Jordebog*; desuden forekommer *Refshali*, nu *Refsal*, flere Steder som Gaardnavn i Norge. I Danelagen optræder de nordiske Marknavne *Wlfhale* og *Kattehale*s i middelalderlige Kilder fra Lincolnshire, hvilket viser, at Navne af denne Type kan gaa tilbage til Vikingetiden.» Äldsta belägget, fransett runinskriftens, är »in loco *Wlfshale*» (1388). Det finns i ett diplom 25.10.1388 (*Repertorium Diplomaticum Regni Danici*

Mediævalis, 1 rk. bd 2, s. 326, nr 3672), som berör ett avtal mellan Svendborgs borgare och drottning Margareta. Med det danska Ulvshale har runinskriften också förknippats av O. v. Friesen (S. Lindqvist a. a. 2, s. 115). Andra exempel på namnet i sydlig riktning från Gotland finns i Skåne och Blekinge: 1502 Vlffue halen, sjö eller sankmark i Sövestads sn, Herrestads hd eller i Skårby sn, Ljunits hd (Lunds Ärkestifts Urkundsbok, bd 6, 1939, s. 88), 1503 Wluffhale, vägmärke av oviss art mellan Annelövs by o. sn och Gissleberga by i N. Skrevlinge sn, Onsjö hd (Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis, 2 rk. bd 5, s. 578, nr 10003), 1973 Ulvshalen, sjö i Ringamåla sn, Bräkne hd (Ekon. kart. 3 E 9 h). Men dessa är terrängnamn av mera lokal karaktär och säkert med begränsad räckvidd i allmänna medvetandet. Det finns alltså all anledning att prioritera det danska Ulvshale, som också har fördelen framför de andra att vara beläget invid handelsvägen över Sydjylland mot Västeuropa. Detlev Ellmers, Frühmittelalterliche Handelsschiffahrt in Mittel- und Nordeuropa (1972), utmärker också detta Ulvshale bland »wichtige Seezeichen und Landmarken» på skeppsruten Hedeby, strax S om nuvarande staden Schleswig, – svenska östkusten (s. 229 och karta 1).

Läsningen av r. 59 och r. 71 har givit upphov till avvikande tolkningar. Ordet i vilket r. 59 ingår, **sunarla**, lästes rätt av Wallin men uppfattades av Hilfeling som **sun : aula** (vidarebefordrat av L 1590 och S82: *sun : Aula*), rättades av S. Bugge (Runverser, 1887–91) till **sun : arla** och S. Söderberg 1891: **sunarla** 'söderut'. R. 71 har alla läst rätt som **n**, men Carl Säve har tydligen varit misstänksam mot läsningen och alternativt föreslagit (Gutn. Urk. Inledn. s. XXXVI noten): »*Skinum* kan möjligtvis vara rist- eller läsfel för *skainum* d. pl., sår, eller ock för *skipum* skepp», »hvilket jeg holder for evident rigtigt», yttrar Bugge (a. a. s. 297). A. Noreen ger i Altschw. Gr. (1904), s. 497, den rätta innebörden, »mit rauch-waren sich im Süden aufhielt». Detta är också v. Friesens uppfattning (refererad av Lindqvist a. a. 2, s. 113). Den döde, fadern eller måhända en fjärde broder, hade alltså någonstans söderut ägnat sig åt handel med pälsverk, ett näringsfång som nordborna redan före vikingatiden och långt in i nyare tid framgångsrikt bedrev med företrädesvis Västeuropa som avnämare. En ansenlig del av denna skinnmarknad låg i gotländska köpmäns händer. Se vidare härom Hugo Yrwings artiklar i Kulturhistoriskt Lexikon för nordisk medeltid 5 (1960) »Gotlandshandel» och 15 (1970) »Skinshandel» och där anförd litteratur. Ellmers förlägger runstenens skinnhandel till Hedeby med följande motivering: »Da die Fahrt durch diese Passage weder nach Wollin noch zur Lübecker Bucht oder nach Oldenburg führt, sondern die kürzeste Verbindung zwischen Haithabu und der schwedischen Ostküste darstellt, kann sich das 'südwärts' nur auf Haithabu beziehen.» (S. 229.)

Runföljden 44–51 **arpi : karp**, som endast Wallin redovisar, är resterna av ytterligare en upplysning om den dödes förehavanden. 48–51 **karp** är rimligen ack.-formen av *garðr* m. 'gård' och de föregående runorna **arpi** resten av en verbform, måhända pret. 3 sg. av *gærva*, en sammansättning med detta verb eller möjligen *væria* (ett *arði* 'plöjde' är inte troligt). Något mera exakt förslag kan dock inte ges. Det troliga är väl, att han före bosättningen söderut lagt fast, eventuellt genom lagliga åtgärder, hur med den gård eller egendom han lämnade skulle förfaras, och att bröderna genom inskriften gjort detta veterligt, t. ex. för undvikande av arvstvist.

Inskriftens innehåll är fr. o. m. r. 97 dunkelt. 97–98 **pa** kan vara adv. eller konj. och inleda en tidsangivelse, vars fortsättning stått ristad på tvärbandet vid stenens hals. Så har runföljden allmänt uppfattats. De följande runorna 99–106, som nu är förlorade och endast iakttagits av Hilfeling, har samstämmigt (C. Säve, Bugge, Noreen, v. Friesen, Ruprecht) tolkats som »den helige» i enlighet med L 1590: **hin hilgi**. Carl Säve har förbundit adjektivet med den norske helgonkungen. Den gissningen torde av olika skäl vara förhastad. Och S. Bugge, som har bedömt inskriftens slut som vers, räknar med »at det Ord, som har fulgt efter **hin hilgi**, har begyndt enten med **h** (hvilket er det sandsynligste) eller med **p**, og altsaa ikke været Navnet **ulafn**». Det måste dock starkt understrykas, att grunden för den samstämmiga tolkningen i denna fantasieggande riktning är tillrättalagd. Hilfeling, den ende som givit en autentisk upp-

teckning av textpartiet, har nämligen läst r. 100 som **a**, icke **i**, alltså 99–101 **han**, och r. 102–106 som **hilki**.

Det klart allittererande partiet (r. 52–96) har metrisk form (en halvstrof i fornyrdislagen).

Båda Stenkumla-stenarna hör till samma bildstenstyp som stenarna från Sjonhem (G 134, 135) och Hogrån (G 203), vilka av S. Lindqvist (Gotlands Bildsteine 1, s. 123) tidfästas till mitten av 1000-talet. Kriterierna ifråga om ornamentiken måste dock stå tillbaka för de språkliga. O. v. Friesen (a. a. 1942) föreslår med hänsyn till Bot-namnens förekomst på Stenkumla-stenarna en något senare datering, tiden efter 1050 eller t. o. m. ett halvt århundrade senare, dvs. omkring 1100, samma tidsbestämning som A. Noreen ger för såväl Stenkumlastenarna som dem från Sjonhem.

208. Stenkumla kyrka

Pl. 66, 67

Litteratur: L 1591, S 83, F 226, W 46. G. Wallin, *Analecta Gothlandica* 1 (dep. i Kungl. Bibl.), s. 660, 740; C. G. Hilfelings *Resejournal* 1799 (hs F m 57: 7 i Kungl. Bibl.), Tab. 52; J. G. Liljegren o. C. G. Brunius, *Nordiska fornlemningar* 4 (1823), nr XXXI; N. J. Ekdahl, *Resa på Gotland* 1826 (ATA), s. 15; J. G. Liljegren, *Runlära* (1832), s. 134; J. H. Wallman och S. V. Moberg, *Anteckningar under en resa sommaren 1833* (hs i Nord. mus.), s. 27; C. Säve, *Brev t. P. A. Säve* 31.5.1849 (avskr. i hs R 623: 5 i UUB, s. 452), 9.6.1850 (ibid. s. 477), 26.7.1875 (ibid. s. 735), 12.9.1875 (ibid. s. 736), *Gutniska urkunder* (1859), s. xxxvif.; P. A. Säve, *Gotländska samlingar V* (hs R 623: 5 i UUB), s. 799, *Gutaord XII* (hs R 625: 11), s. 179, 181; [S. Bugge i] E. Brate, *Runverser* (ATS 10, 1887–91), s. 296; S. Söderberg, *Anteckningar* 1891 (i Runor 8, ATA); H. Pipping, *Om runinskrifterna på de nyfunna Ardrestenarna* (1901), s. 53; A. Noreen, *Altschwedische Grammatik* (1904), s. 497; *Kyrkoinventarium* 1919 (ATA); O. v. Friesen, *Anteckningar* 1923 (UUB), s. 147, *Personal Names of the Type Bótolfr* (i *Studia Neophilologica* XIV, 1942), s. 358; K. Bergström t. Riksantikvarien 29.7.1932 (ATA); B. Söderberg t. Riksantikvarien 20.9.1932 (ATA); *Pastorsämbetet i Stenkumla t. Riksantikvarien* i nov. 1932 (ATA); M. Stenberger t. Riksantikvarien 9.8.1940, 20.7.1941 (ATA), t. G. Arwidsson 2.8.1940, t. I. Lilja 25.8.1940, 28.9.1941 (Gotlands Fornsals arkiv); S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine* 1 (1941), s. 53, 2 (1942), s. 113 f.; *Sveriges kyrkor*, Gotland bd 3 (1942), s. 22 f.; PM 1945 (ATA); E. Wessén, *Anteckningar* 6.7.1947 (ATA); A. Ruprecht, *Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften* (Palaestra Bd 224, 1958), s. 163 f. (nr 191).

Äldre avbildningar: Hilfelings teckning 1799 i F m 57: 7, Tab. 52, återgiven i Liljegren o. Brunius a. a.; Wallman, blyerts-kiss i a. a.; P. A. Säve, teckning 31.8.1875 (R 625: 11, s. 181), renritning (R 623: 5, s. 799); S. Söderberg, teckning 1891, foto 1891, litografi (samtl. i ATA); O. Sörling, teckning [före 1907, sannolikt efter Söderbergs original], återgiven i Lindqvist a. a. 1942, fig. 494; J. W. Hamner o. O. v. Friesen foto 1923 (UUB och ATA); M. Stenberger, situationsfoto 1940 (ATA).

Runsten, fragmentarisk, med bildstensform. Den står sedan 1941 uppställd mot södra väggen i Stenkumla kyrkas ringkammare, öster om och invid G 207.

De båda Stenkumla-stenarnas öden har synbarligen ända från början varit sammanlänkade. G 208 upptecknades sålunda första gången genom G. Wallin på 1730-talet (fig. 83), har sedan avritats av C. G. Hilfelings 1799 (fig. 91), otydligt och ofullständigt av J. H. Wallman 1833 samt av P. A. Säve 1875 (fig. 85). Den har vidare granskats av S. Söderberg 1891 (fig. 92, 93), O. v. Friesen 1923 (fig. 94) och E. Wessén 1944 och 1947. Om stenens belägenhet se redogörelsen för G 207. Orgelns placering 1963 gjorde båda stenarna oåtkomliga för närmare undersökning. De kan inte utan risk flyttas. En imålning 1941 med permanent färg omöjliggör dessutom en förutsättningslös läsning nu.

Ljusgrå kalksten. Toppen är avslagen. Den högra hälften av denna fanns dock kvar på Hilfelings tid och på Wallmans (1833). Stenens nuvarande höjd är 1,65 m; den har ursprungligen varit ca 2 m. Största bredd 1,19 m, tjocklek 17 cm. Ristningens mönster har varit snarlikt det på G 207. Korsarmarna har dock haft rak avslutning. Ytan är hårt trampsliten, särskilt på mitten, där all ristning är utplånad. Runslingan med de 3,5–6,5 cm höga tecknen är något bättre bevarad. Av samma skäl som anförts beträffande G 207 följes nedan S. Söderbergs läsning 1891 (pl. 67) supplerad med Hilfelings textparti på det bortslagna toppstycket. Baksidan är skrovlig.